

במלחמת מצווה הכול יוצאים

האם תלמידי חכמים ולומדי תורה כלולים במצווה זו?

הרב אליקים לבנון

א. שלוש מלחמות מצווה

בהלכות מלכים ומלחמותיהם (פ"ה ה"א), כותב הרמב"ם:

אין המלך נלחם תחילה אלא על מלחמת מצווה. ואיזוהי מלחמת מצווה? זו מלחמת שבעה עממים, ומלחמת עמלק, ועזרת ישראל מצר שבא עליהם.

משלוש המלחמות הללו, נותרה בימינו רק מלחמה אחת: עזרת ישראל מצר שבא עליהם. שכן, שבעה עממים, כבר אבד זכרם (הלכות מלכים פ"ה סוף ה"ב), ואף עמלק אינו קיים עוד כאומה, ולכן אין לנו כנגד מי להילחם.

ב. שאלת גיוס בחורי ישיבה לשירות צבאי

מאז הקמתה של מדינת ישראל, ועוד לפני כן, הננו נתונים במלחמה של "עזרת ישראל מצר שבא עליהם". בשואה הנוראית, מלבד רצח והרג של מיליוני אחינו בית ישראל, נהרסו גם כל מוסדות התורה והישיבות. בני תורה מעטים הגיעו לארץ ישראל, ורבים מגדולי ישראל ראו בחובת הגיוס של בחור ישיבה, סכנה לקיומה של התורה.

בשנת תש"ח, התפרסמה קריאה בחתימת עשרות רבנים, ובה הקביעה שבחורי ישיבה פטורים משירות צבאי. בפרסום, התבססו הרבנים על מכתב שכתב הרב אברהם יצחק קוק זצ"ל לרב הראשי של אנגליה ולמלכת אנגליה (אגרות הראיה, חלק ג, איגרת תתו), בו הוא פונה בבקשה לפטור את בני הישיבות מחובת הגיוס לצבא אנגליה.

בעקבות אותה קריאה פרסם מרן הרב צבי יהודה קוק זצ"ל הודעה (כ"ה בניסן תש"ח), ובה התייחס לשימוש במכתב שכתב אביו:

הודעה גלויה למען האמת והתורה

ראיתי כעת שנתפרסם בחוצות ירושלים קטע מתוך מכתב של אאמו"ר [אדוני אבי מורי ורבי] הרב זצ"ל, שכאילו מסייע חלילה להשתמטות ממלוא החיוב של העמידה על נפשנו ועל נפש כל קהל ישראל.

והנני מחוייב ומודיע בזה, למען אמיתה של תורה, כי המכתב הזה נכתב ממנו בחודש אדר שנת תרע"ז בלונדון, להשתדלות לשחרור תלמידי חכמים ממלחמת אנגליה ורוסיה וגרמניה וכו', שלא היה בה שום ענין לחיוב הצלת נפשות בישראל, ובארץ ישראל.

ועל כגון דא אמרו חז"ל (בבא בתרא קל, ב עיי"ש ברש"י): שאין למדין הלכה מפי מעשה.

ועל השימוש בדברי קטע ממכתב קדשו זה, בהעלמת הענין שהוא דן בו, ובהסבת דעת הקהל שכאילו יש לדברים הללו איזה שייכות למצבנו עכשיו, יש להצטער, שהוא כמו סילוף מן המין הגרוע והמחפיר ביותר.

וכבר היו כמה פעמים מעשה זייפנים וסלפנים לרעה בדברי קודשו. וכדברי הרמב"ם באיגרתו (תחילת אגרת תחיית המתים) שאפשר לזייפנים לתלות בדבר תורתנו הקדושה ציווי של "וסרתם ועבדתם אלהים אחרים".

ונקוה בעזה"י שזה יצטרף למהלך ייסוריני ומירוקיהם, בדרך גאולתנו ופדות נפשנו בהגדלת התורה והאדרתה. בדגל שם ה' אלוקינו ורנן ישועתו בתשובת אמת ותקומה שלימה בבית חיינו, בתורתו ועבודתו ומצוותיו ומלכותו, כדברו החי וקיים לעד עולם.

צבי יהודה הכהן קוק

בשיחות ששמעתי מפיו של הרב צבי יהודה זצ"ל, הזכיר בידידות גדולה את הרב חרל"פ זצ"ל, וכאשר היה נוגע בשאלת הגיוס, היה אומר, בדמעות בעיניו: "זו היתה מחלוקת יחידה ביני לבין ר' יעקב משה".

ג. הבירור ההלכתי

1. חובת הגיוס לשירות הצבאי מבוססת בראש ובראשונה על הגדרת הרמב"ם (הלכות מלכים פ"ה ה"א): "עזרת ישראל מצר שבא עליהם". אין ספק שכל המלחמות בשנים האחרונות מוגדרות כמלחמת מצווה.

2. המשנה במסכת סוטה (פ"ח מ"ז ובגמרא סוטה מד ע"ב): "במה דברים אמורים, במלחמת הרשות. אבל במלחמת מצוה הכל יוצאין, אפילו חתן מחדרו וכלה מחופתה", וכן פוסק הרמב"ם (הלכות מלכים פ"ז סוף ה"ד).

3. הרמב"ן (השגות לספר המצוות של הרמב"ם, מצוות עשה ד) כותב: "שנצטוונו לרשת את הארץ אשר נתן הא-ל יתעלה לאבותינו, לאברהם ליצחק וליעקב, ולא נעזבנה ביד זולתנו מן האומות, או לשממה". לפי דבריו, יש מצוות עשה להיות ריבון על שטחי ארץ ישראל. ריבונות, ירושת הארץ, איננה באה מעצמה. היא מחייבת כיבוש, ע"י מלחמה. לשון הרמב"ן בהמשך דבריו: "וזוהי שהחכמים קורין אותה: מלחמת מצוה... וממאמרם מלחמות יהושע לכבוש, תבין כי המצוה הזאת היא הכיבוש... הרי נצטוונו בכיבוש בכל הדורות". אם כן, בנוסף למלחמת מצווה של עזרת ישראל מצר שבא עליהם, בארץ ישראל יש מצווה נוספת, והיא: מלחמה לכיבוש הארץ.

4. הרמב"ם (הלכות רוצח פ"א ה"ד), הטור והשו"ע (חושן משפט סי' תכו סעי' א)

כותבים:

הרואה את חבירו טובע בים או ליסטים באים עליו או חיה רעה באה עליו ויכול להצילו הוא בעצמו או שישכור אחרים להצילו ולא הציל... עובר על לא תעמד על דם רעך. במצב בו עם ישראל נרדף על ידי אויבים, חובה להתגייס לשירות צבאי, כדי שאפשר יהיה לעסוק בהצלת נפשות, הן במלחמה והן במצבים פרטיים, במניעת פיגועים ובמיגור הטרור.

ד. המקורות לפטור תלמידי ישיבות משירות צבאי

הטוענים לפטור בני ישיבות, מביאים כמה אסמכתאות לכך:

1. סוטה י ע"א:

דרש רבא: מפני מה נענש אסא [=שחלה ברגליו], מפני שעשה אנגריא בתלמידי חכמים. המקרא (מלכים א ט"ו) מספר על מאבק שהיה בין אסא מלך יהודה, לבין בעשא מלך ישראל. המלך בעשא בנה את הרמה מאבנים, "לבלתי תת יוצא ובא לאסא מלך יהודה" (מלכים א ט"ו, יז).

אסא שילם ממון רב למלך ארם, כדי שיילחם בבעשא, ובניית הרמה חדלה. לאחר מכן, גייס אסא רבים, לפרק את מה שנבנה ע"י בעשא.

"והמלך אסא השמיע את כל יהודה, אין נקי, וישאו את אבני הרמה ואת עצייה, אשר בנה בעשא".

על כך אמר רבא, שאסא נענש, מפני שגייס למבצע גם תלמידי חכמים. ברור שהמאבק בין שני המלכים לא היה "מלחמת מצווה", ולא "עזרת ישראל מצר שבא עליהם", ולכן ביקרו חכמים את אסא.

יש לציין שהמביאים מכאן ראיה לפטור תלמידי ישיבה, סומכים על המכתב ששלח מרן הרב קוק לרב הראשי של אנגליה, הרב ד"ר יוסף הרץ, במלחמת העולם הראשונה, אדר תרע"ז (1917), וצירף לו מכתב למלכת אנגליה (אגרות הראיה, ג, איגרת תתי).

במכתבו, מביא הרב קוק גם את חטאו של אסא, כאסמכתא למלכת אנגליה, שתפטור את לומדי התורה מגיוס לצבא הבריטי.

ברור שהרב קוק הביא מכאן ראיה, שבאמת אינה ראיה כלל, אבל כאשר מטרתו הינה לפטור יהודים ממלחמה לא להם, גם הוכחה כזאת מנוצלת.

2. נדרים לב ע"א:

אמר ר' אבהו, אמר ר' אלעזר: מפני מה נענש אברהם ונשתעבדו בניו למצרים מאתים ועשר שנים, מפני שעשה אנגריא בתלמידי חכמים. שנאמר: וירק את חניכיו ילידי ביתו.

גם הוכחה זו נזכרת במכתבו של הרב קוק למלכת אנגליה. לשונו במכתבו:

ראינו את גדולת האיסור לעשות אנגריא בתלמידי חכמים, לכופם על יציאה למלחמה, אפילו על מלחמת מצוה גדולה מאד, שהרי **אין לך מלחמת מצוה יותר גדולה מהמלחמה שערך אברהם אבינו נגד המלכים**, שמן השמים הסכימו עימו וכו'.

כאשר בוחנים את דברי הרב קוק, אי אפשר להתעלם מהתמיהה, על הגדרת מלחמתו של אברהם אבינו כנגד המלכים כ"מלחמת מצוה גדולה". וכי איזו מצווה הייתה כאן? ואם נאמר שנלחם כדי להציל את לוט, וכי זאת מלחמת מצווה? הרי חכמים דורשים על הפסוק "ויסע לוט מקדם", שהסיע עצמו מקדמונו של עולם. אם כן, הגדרת הצלתו כמלחמת מצווה, ועוד "מלחמת מצוה גדולה מאד", היא מופרכת מעיקרא.

ברור אם כן, שהרב קוק כתב זאת למלכת אנגליה ואין ללמוד מכאן הלכה.

3. מגילה ג ע"א:

ועבודה חמורה מתלמוד תורה? והכתיב: ויהיה יהושע ביריחו, וישא עיניו וירא והנה איש עומד לנגדו, וישתחו לאפיו...

אמר לו [המלאך]: אמש ביטלתם תמיד של בין הערבים, ועכשיו ביטלתם תלמוד תורה.

אמר לו: על איזה מהם באת?

אמר לו: עתה באתי!

מיד: וילן יהושע בלילה ההוא בתוך העמק. אמר ר' יוחנן: מלמד שלן בעומקה של הלכה.

יש שהביאו מכאן ראייה שאסור לבטל תלמוד תורה בעת מלחמה. אולם, הקורא את דברי רש"י מבין שאדרבה, מכאן ראייה שבמלחמה מותר לבטל תורה, שהרי רש"י (**בד"ה אמש ביטלתם**), כותב:

בתשובה שהשיבו [המלאך], עתה באתי, אנו למדים תחילת דברי המלאך, האשימן בשני דברים: אמש, כלומר כשהעריב היום, היה לכם להקריב תמיד של הערב, ובטלתם אותו, ונשתהיתם במארב העיר חינם, שאין זמן מלחמה בלילה, משתחשך. **ועכשיו:** שהוא לילה, היה עליכם לעסוק בתורה, שהרי **אינכם נלחמים בלילה**.

ברור אם כן, שביום, שהוא זמן מלחמה, אין כל טענה על ביטול תורה. רק בלילה, שאינו זמן מלחמה, על כך היתה טענתו של המלאך, מדוע ביטלתם תורה.

4. סוטה כא ע"א:

אמר רב יוסף: מצוה, בעידנא דעסיק בה, מגנא ומצלא. בעידנא דלא עסיק בה, אגוני מגנא, אצולי לא מצלא. תורה, בין בעידנא דעסיק בה ובין בעידנא דלא עסיק בה, מגנא ומצלא.

יש המביאים מכאן ראייה שהתורה מגינה ומצילה, ולכן העוסק בתורה פטור ממלחמת מצווה. אולם, הקורא את דברי רש"י, מבין שאין לכך יסוד. כך כתב רש"י (ד"ה אמר רב יוסף):

לעולם מגינה על הייסורים הרבה, ומאי אינה מגינה דקאמר בלישנא קמא, מן החטא, שלא יתקפנו יצר הרע קאמר.

כלומר תורה מגינה מייסורים ומחטאים, ולא נאמר שמגינה מאויבים.

5. בבא בתרא ח ע"א:

אמר רב יהודה: הכל לאגלי גפא, אפילו מיתמי. אבל רבנן לא צריכי נטירותא.

רש"י מפרש שכולם חייבים בתשלום על דלתות העיר, אבל תלמידי חכמים פטורים ממס זה. נמצא שהפטור הוא מתשלומי מיסים, ולא פטור ממלחמה.

דעת הרדב"ז

בשו"ת רדב"ז (חלק ב סי' תשנב) הוא נשאל על מחלוקת שנפלה בירושלים. בעקבות גל של מעשי גנבה רצה הציבור לשכור שומרים, ודרש מתלמידי החכמים להשתתף בתשלום לשומרים.

הרדב"ז מחלק בתשובתו בין מקרה למקרה:

■ אם בעלי הבתים דורשים להעמיד שומרים, ותלמידי החכמים אומרים שאין צורך בשמירה, אי אפשר לכפותם להשתתף בשמירה.

■ אם בעלי הבתים וגם תלמידי החכמים דורשים שמירה, גם הם חייבים להשתתף בתשלומים.

■ במקרה עליו נשאל הרדב"ז, בעלי הבתים אמרו שאינם צריכים שמירה, כי הם עניים, והגנבים לא באים לגנוב מהם. אבל תלמידי החכמים עשירים יותר, ומשום כך יש גנבים. הדורשים שמירה הם דווקא תלמידי החכמים. במקרה זה, כותב הרדב"ז, פשיטא שיש לחייב את תלמידי החכמים.

והוסיף הרדב"ז עוד שתי נקודות:

א. "וכל שכן שיש בדבר ספק נפשות, כאשר הוא מפורסם, ואין ראוי שהיה בהם התרשלות". כלומר, במקום שמדובר על סכנת נפשות, ודאי גם תלמידי חכמים חייבים להשתתף.

ב. "יש טעם אחר, כי מסופק אני אם יש עתה מאן דלא בעי נטירותא". כלומר, כיום אין תלמיד חכמים שעליהם נאמר שאינם צריכים שמירה! הרדב"ז הוסיף שאינו נכנס בחקירה זו, "כי דברי יעציבו את קצת החכמים, ולכן השתיקה טובה מהדיבור". ואם בדורו של הרדב"ז הוא הסתפק האם יש גדר תלמיד חכם שאינו צריך נטירותא, בדורנו על אחת כמה וכמה.

6. רמב"ם הלכות שמיטה ויובל פי"ג הלכות יב-יג:

יב. ולמה לא זכה לוי בנחלת ארץ ישראל ובביזתה עם אחיו? מפני שהובדל לעבוד את ד' ולשרתו, ולהורות דרכיו הישרים ומשפטיו הצדיקים לרבים. שנאמר: יורו משפטך ליעקב ותורתך לישראל. לפיכך הובדלו מדרכי העולם: לא עורכים מלחמה כשאר ישראל, ולא נוחלין, ולא זוכין לעצמם בכח גופן. אלא הם חיל ד'. שנאמר: ברך ד' חילו. והוא ברוך הוא זיכה להם, שנאמר: אני חלקך ונחלתך.

יג. ולא שבט לוי בלבד, אלא כל איש ואיש מכל באי עולם, אשר נדבה רוחו אותו והבינו מדעו להבדל לעמוד לפני ד', לשרתו ולעבדו לדעה את ד', והלך ישר כמו שעשו הא-לקים, ופרק מעל צוארו עול החשבונות הרבים אשר בקשו בני האדם, הר זה נתקדש קדש קדשים, ויהיה ד' חלקו ונחלתו לעולם ולעולמי עולמים. ויזכה לו בעולם הזה דבר המספיק לו, כמו שזיכה לכהנים וללויים. הרי דוד אומר: ד' מנת חלקי וכוסי, אתה תומיך גורלי.

רבים רוצים ללמוד מדברי הרמב"ם, שלומדי תורה הם כשבט לוי. וכשם ששבט לוי "לא עורכים מלחמה כשאר ישראל", גם "כל איש ואיש מכל באי עולם, אשר נדבה רוחו אותו", אף אלה, פטורים מעריכת מלחמה.

אולם, הקורא את לשון הרמב"ם, רואה בבירור כי הוא משווה בין "שבט לוי", לבין "כל איש ואיש מכל באי עולם". לשון זו כוללת גם גויים, שהם בכלל "באי עולם".

היעלה על הדעת לפטור מעריכת מלחמה גם גויים? והלא "גוי שעוסק בתורה חייב מיתה, שנאמר: תורה צוה לנו משה, מורשה. לנו מורשה ולא להם" (סנהדרין נט ע"א). ובנוסף, הרמב"ם לא פוטר את כל איש "אשר נדבה רוחו אותו, והבינו מדעו", מחיוב כזה או אחר, אלא מבטיח לו יחס טוב וברכה מאת הקב"ה - "ויהיה ד' חלקו ונחלתו לעולם ולעולמי עולמים, ויזכה לו בעולם הזה דבר המספיק לו, כמו שזיכה לכהנים וללויים".

אם כן, ההשוואה לכהנים וללויים היא לברכה אשר יתברך אותם אדם מאת הקב"ה.

נמצא, שכל הפרשנות המוצאת בלשון הרמב"ם מקור לפטור לומדי תורה משירות צבאי, אין לה בסיס בכתוב.

יש להעיר, שדרכו של הרמב"ם לסיים כל ספר מי"ד ספרי 'הי"ד החזקה', בדברי מוסר. ואין ללמוד מהם הלכה למעשה. אם הייתה לכך השלכה הלכתית, דרכו של הרמב"ם להביא את ההלכה במקום המיועד לכך, בהלכות מלכים ומלחמותיהם.

מאחר שבהלכות הללו אין כל התייחסות לפטור לומדי תורה מחובת הגיוס, נמצא שחובת הגיוס מוטלת על כל הראוי ויכול לשרת מבחינת התאמה גופנית, כושר צבאי או קרבי, והכול יוצאים, אפילו חתן מחדרו וכלה מחופתה.

ה. סיכום

1. חובת הגיוס לשירות צבאי, מבוססת על שלוש מצוות מן התורה:

■ מלחמת מצווה של עזרת ישראל מצר שבא עליהם.

■ מלחמת מצווה של כיבוש הארץ.

■ חובת הצלת נפשות, "לא תעמד על דם רעך".

2. אין כל מקור לפטור לומדי תורה ממצווה זו.

תורת ישראל תאיר את דרכנו, דרך הקודש, ותעורר את העולם כולו להתגייס למען העם והארץ. "הן עם כלביא יקום וכארי יתנשא. לא ישכב עד יאכל טרף, ודם חללים ישתה" (במדבר כ"ג, כד), ונזכה בקרוב לגאולה השלמה!